

Валентина Давиденко

Старший науковий співробітник, Музей видатних діячів української культури, м. Київ

e-mail: pit-trice@ukr.net | orcid.org/0009-0006-9535-9711

Valentyna Davidenko

Senior Researcher, Museum of Outstanding Figures of Ukrainian Culture

**ТВОРЧІ
ПЕРЕХРЕСТЯ:****ХУДОЖНИКИ
ЛИСЕНКОВОГО КОЛА****CREATIVE
CROSSROADS:****ARTISTS OF THE
LYSENKO CIRCLE**

DOI: 10.31500/2309-7752.19.2023.310658 | УДК 78.03:75.03(477)

Анотація. Дослідження присвячено взаємозв'язкам композитора Миколи Лисенка з діячами образотворчого мистецтва. Окреслено його найближче коло, творчі зв'язки з митцями, які увічнили образ Лисенка в різні періоди його життя на ескізах і портретах, що зберігаються у фондах Музею видатних діячів української культури. Через маловідомі спогади і листи простежено взаємовпливи творчих стихій, які збагачували митця новими враженнями та сприяли появі музичних шедеврів. Листування Лисенка з художником Фотієм Красицьким є безцінним джерелом у вивченні питань, пов'язаних з розвитком національної культури.

Ключові слова: взаємозв'язки композитора Миколи Лисенка з митцями, творчість Федора Коновалюка, листування Фотія Красицького, спогади Опанаса Сластиона, візуальні образи Сергія Васильківського, акварельні листівки Амвросія Ждахи.

Abstract. The article examines the relationships between the composer Mykola Lysenko and artists. The study outlines his closest circle, creative connections with artists who in different periods of his life immortalized the image of Lysenko in sketches and portraits, kept in the funds of the Museum of Outstanding Figures of Ukrainian Culture. The article traces, through little-known recollections and letters, the mutual influences of creative elements, which enriched new impressions and contributed to the emergence of musical masterpieces. Lysenko's correspondence with the artist Fotii Krasyskyi is an invaluable source for the study of issues related to the development of national culture.

Keywords: composer Mykola Lysenko's relationships with artists, work of Fedir Konovalyuk, correspondence of Fotii Krasyskyi, memories of Opanas Slastion, visual images of Serhii Vasylykivskyi, watercolor postcards of Amvrosii Zhdakha.

Постановка проблеми. Драматизм сучасної доби в історії української державності актуалізує потребу в новому осмисленні і трактуванні ролі митця в суспільстві. Прикладом універсальної постаті, що поєднувала в собі геній творчості і самопосягати українській справі, яскравим зразком того, як мистецтво творить нову ситуацію в суспільно-культурному житті і закладає підвалини майбутнього, є основоположник української класичної музики Микола Віталійович Лисенко. Композитор, піаніст, педагог, хормейстер-диригент, збирач і дослідник фольклору, популяризатор народного мистецтва й найкращих здобутків світової музики, Микола Лисенко беззастережно допомагав у справах просвітництва, був ініціатором українського музичного громадсько-суспільного життя.

У колі найближчих друзів Миколи Лисенка, окрім музикантів, письменників, театральних діячів, знаходимо чимало імен українських художників. У різні часи

та за різноманітних обставин доля зводила Лисенка з молодими митцями, які потім ставали визначними майстрами образотворчого мистецтва. Багато з них зафіксували образ видатного композитора на ескізах і портретах в різні періоди його життя.

Дослідження та публікації. У сучасній науковій практиці існує безліч монографічних робіт про життя і діяльність українського композитора Миколи Лисенка. На початку і в середині ХХ століття про нього писали В. Будищанець (псевдонім Володимира Щепотьєва) (1913), Віктор Кривусів-Борецький (1920), Клісент Квітка (1923), Онисія Шреєр (1940), Валентина Юдіна (1941), Всеволод Чаговець (1947), Василь Дяченко (1951), Лідія Архимович, Микола Гордійчук (1952, 1963, 1992), Тамара Булат (1973, 1981) та ін. У наш час Лисенкіана поповнилася мемуарною лектурою («Микола Лисенко у спогадах сучасників»: у 2 т. / упор. текстів, ілюстр. матеріалів, передм.

та коментарі Р. Пилипчука. Київ: Музична Україна, 2003). Надзвичайно цінними є дослідження Роксани Скорульської, завдяки яким вводяться у широкий обіг маловідомі факти, спогади, а також архівні джерела й епістолярій (Микола Лисенко. Листи / Упоряд. Р. Скорульська. 2004; Скорульська Р., Чуєва М. Микола Лисенко. Дні і роки. 2015). Проте деякі аспекти життя і діяльності видатного українського композитора все ще залишаються на маргінесах і потребують представлення й осмислення.

Мета роботи — окреслити важливі віхи в біографії Лисенка, пов'язані з особливою атмосферою його оточення, спілкуванням і довголітньою дружбою композитора з художниками, що знайшло відображення у його творчості й суспільній діяльності, а також простежити взаємовпливи творчих стихій, які збагачували митця новими враженнями та сприяли появі музичних шедеврів. Ще один важливий аспект — це пасіонарна роль Миколи Лисенка як вихователя талантів і мецената. Він приймав у свою родину молодих художників, зокрема Федора Коновалюка та Фотія Красицького, з якими ділився своїми невеликими коштами, давав поради митцям у їхньому ремеслі, заохочуючи обирати теми української історії та розвивати національну культуру.

Виклад основного матеріалу. Один з учнів і послідовників Миколи Лисенка історик Сергій Єфремов згадував про надзвичайний вплив митця на сучасників, називав його «душею» товариства, що завжди уявлялася як «ота інтимна сила, як окраса, художня перлина в дорогій оправі і, коли хочете, інтимний центр однодумних людей». Цю теплоту відчували також і молоді митці, яких творчі перехрестя долі звели з видатним композитором. І в своїх спогадах вони високо оцінили не лише роль Миколи Лисенка в сфері музичного мистецтва, але також його вплив на соціокультурне середовище того часу, як свідомого українського митця, що став одним із найактивніших творців національного відродження [9].

Про широке коло Лисенкових друзів саме серед діячів образотворчого мистецтва свідчить і зафіксований ще 1927 року список ілюстрацій до творчості композитора, представлений у «Каталозі виставки, присвяченої Миколі Лисенкові з нагоди 85-ліття з дня його народження і 15-ліття з дня смерті». У цьому виданні, зокрема, зазначено: «Картина “Тарас Бульба з синами” писана олією на дереві художн. Бурячком. Малюнок Мартиновича до пісні “Ой пушу я кониченька в саду”, що він робив у Петербурзі в 70-х роках для концертів М. Лисенка. Обкладинка на кантату “Б’ють пороги”,

що намалював В. Магденко і подарував М. Лисенкові 4, III, 1884 р. (2 варіанти)» [3, с. 16–17].

Художник Федір Коновалюк, автор картини «Катря Лисенко в жалобі. Київ. Ботанічний сад. 1912», згадував історію знайомства з Миколою Віталійовичем, коли вступив до Лаврської іконописної школи у 1903 році: «Після навчання часто бігав до Дніпра і любив виводити пісні, що їх співала моя мати: “Служила Настя в пана, три годи не віддана...”, “Щука-риба в морі гуляє на волі”. Одного погожого дня я пішов на Дніпро. До мене підійшов скромно одягнений чоловік і лагідно запитав: “Де ти живеш і що ти робиш?”. Я сказав, що я сирота і вчуся малювати в Лаврі. Це був Лисенко. Він сказав, що у мене хороший слух і голос, що мені треба вчитися співати в консерваторії. Я тоді ще не знав, що таке консерваторія, але пояснив: мені нема де жити і що їсти, а не те щоб платити за навчання» [6, с. 25].

Через тиждень юнак зі своїм родичем Іваном Сидоровичем Лесковим, який працював у державному банку, гуляли на березі Дніпра і співали. Микола Віталійович підійшов до них і запросив до себе у гості на вулицю Маріїнсько-Благовіщенську. «Як зараз пам’ятаю, що ми піднялись на другий поверх будинку у дворі, — писав Ф. Коновалюк. — Там стояв інструмент, якого я доти не бачив — це був рояль. Лисенко сів за рояль і загравав “Садок вишневий коло хати”. Він мене попросив заспівати цю пісню. Я заспівав. Микола Віталійович здивувався моєму слуху й знову став пропонувати вчитися в консерваторії. Але я не міг через матеріальні обставини.

Довго ми гостювали у Лисенка. Нас частували варениками з вишнями і запрошували заходити в гості. Мій дядько подружився з Лисенком, і ми часто у нього бували. Потім Лисенко дав нам квитки на виставу “Наталка Полтавка”, де грав Садовський і Заньковецька... Пізніше я познайомився з усіма артистами» [6, с. 25].

За спогадами Р. Скорульської, які, на жаль, не збереглися у письмовому варіанті, Федір Коновалюк якийсь час мешкав у гостинній оселі Лисенків. Створені ним картини, які потім прикрашали її стіни, нині зберігаються у фондах Музею видатних діячів української культури.

Коли Коновалюк навчався у Лаврських майстернях, Микола Лисенко бачився із ним на гостинах іще одного талановитого майстра — Івана Іжакевича.

Художник із хвилюванням згадував, як ховали Лисенка: «Людей на похороні була сила-силенна! Пригадую, що молодь Києва — студенти, гімназисти

стояли і трималися за руки. Вони не хотіли, щоб порядок підтримувала поліція. Узялися самі це робити, бо дуже любили Лисенка. Вони називали його “ясним сонечком”, “батьком”. Його любили і навіть боготворили. Всі плакали. Плавав і я.

Потім, згодом, я пішов у ботанічний сад, на лавці побачив дочку Лисенка — зажурену. Я намалював цю алею і дочку Лисенка» [7, с. 25]. Ця невелика цінна картина нині зберігається в експозиції Меморіального музею Миколи Лисенка (Іл. 5).

Художник Опанас Сластіон, який знав Лисенка ще за часів свого студентства у Петербурзькій академії мистецтв, стверджував, що хто замолоду мав щастя бути знайомим з Миколою Віталійовичем, той уже назавжди ставав найщирішим його прихильником. Сластіон писав з пієтетом: «...справжній артист — музика натхненний, щирий народолюбець і провідник нових народних ідеалів життя — і не міг бути іншим і привабливішим, як був Микола Віталійович. Він, отой невтомний любитель чистого ідейного вогню — любові до своєї країни, він умів обережно прищепити його нам, молодим хлопцям, і прищепити навки — а головне те, що прикладом свого власного життя він, без сумніву, доводив правильність своїх переконань, поглядів і проповіді» [9, с. 203]. А далі зазначив, що поміж двадцяти українських студентів, які вчилися в Академії мистецтв, «трошки свідоміших себе було не більше, як п'ять-шість чоловік. Порівнюючи з другими вищими навчальними інституціями, се ще й дуже багато. Мабуть, се тому, що саме мистецтво вже заставляло нас придивлятися до української природи, студіювати красу її й народ, так міцно зв'язаний з нею, що так доповнює і пояснює її» [9, с. 203].

Сластіон подає унікальну картину тогочасних настроїв в українському середовищі Петербургу, де панували ідеї «зректися своїх “провінціальних” окремішностей, а прилучатися найшвидше до “общеруських” інтересів та ідеалів і не бути гальмом у загальнім поступі людськості, служити широкій просвіті мас і не вигадувати ще якусь нову “штучну мову”, що віддаляє від справжнього загальнолюдського єднання. Коротше: нам конче треба бути “общеросами”» [10, с. 206].

І справді, перетворювалася на тих общеросів «вся широка річка землячків», що здавна пливла у Петербург за освітою, і службовими вигодами: «Вся ота річка землячків, заплутуючись у густих тенетах “общеросів”, звичайно вже назавжди гинула для України» [9, с. 204].

Тому від студентів, які демонстративно розмовляли українською, утікали «старі українофіли і малороси», якими були переповнені петербурзькі канцелярії, бо вони самі говорили лише російською і на таких студентів дивилися з певним презирством. «І все те за нашу мужичу мову і за ту впертість, з якою ми її вживали, а також і за те, що троє з нас — Мартинович, небіжчик Васильківський та я — були стрижені в кружок і по можливості носили українську одяжку, — правда, се були традиції часів давніших, т. зв. тоді “хохломанства”, та нам се було байдуже, бо головна мета — аби “вони” знали, що “ми” існуємо й будемо існувати» [9, с. 204].

Чи не ці ж тенденції «общеросів» прилучатися до «загальнолюдського єднання» через пануючу чужу мову, які століттями культивувалися у суспільстві навіть після зміни суспільного ладу на теренах радянської імперії, призвели до важкої деформації національного питання, рідної мови та культури в Україні вже в нинішньому тисячолітті, а відтак і війни. І нинішній російський агресор застосує жорстокі методи для позбавлення національної ідентифікації підступно вивезених до Росії українських дітей, змушуючи їх до перевиховання у вояцьких таборах.

Тож на тлі цієї давньої деструктивної імперської політики зі знищення підвалин національної ідентичності, якою найперше виступали мова і культура, є неоцінимою діяльність тоді ще молодого митця Миколи Лисенка, що відстоював національний образ насамперед у музичному мистецтві.

Опанас Сластіон зауважує: студенти про Миколу Лисенка чули відгуки, що він надзвичайно лагідної вдачі, що до нього можна звернутися цілком сміливо й спокійно, а особливо в українській справі: він порадить і допоможе. «Вже одно те, що митець — художник радувало нас: він же етнограф, значить скільки у нас буде спільного... Він записувателю наших пісень, а ми ж їх знаємо дуже багато» [9, с. 207]. Саме від Лисенка студенти дізналися про «окремішність» української пісні та музики. Тож коли стало відомо про хорові слов'янські концерти Лисенка, де ще й виступатиме кобзар Остап Вересай, вирішили й самі записатися до його хору.

Микола Віталійович став їхнім кумиром — «він завжди жартами та різними дотепами умів нас зацікавити освітленням якихось сучасних подій та тяжкого стану українства. Він так зручно вмів нас заінтригувати та направити на різні наші сільські спогади, що ми вже мало його соромились і охоче співали

йому українських пісень, які він часто тут же й записував». Розповідав «про нашу стародавню багату культуру і сучасний стан пригноблених парій і з великою конспірацією дав одному з нас дивовижну і страшну на той час річ: нелегальне видання двотомного празького “Кобзаря” Шевченка... Я почував себе так, ніби вдруге народився» [9, с. 210]. Згодом Опанас Сластін організував у Петербурзі Товариство художників і музикантів, метою якого було збирання та записування української старовини, народного мистецтва, дум та пісень. Із студентів художньої академії там були Ф. Балавенський, Г. Крушевський, Ф. Красицький, І. Макушенко, О. Мурашко та інші.

Художник високо оцінював значення етнографічних праць Лисенка, відзначивши його практичне знання народу, чий художній скарби «зумів точно, виразно, через властиві йому форми творчості показати світові, а в тому числі й нам, здивованим, крім усього, ще й дивними рисами їхньої національної окремішності, що мимоволі хапає нас за серце і будить приспані почуття належності до того народу» [9, с. 224]. Естетичні смаки Миколи Лисенка в образотворчому мистецтві цілком збігалися з його національними ідеалами.

У кабінеті композитора на чільному місті на стіні над фортепіано містилася картина Сергія Васильківського «Козак в степу» з його відомого циклу. Тема козацької вольності, втілена в першій козацькій державі, домінуватиме в композиторській творчості Лисенка ще й завдяки його особистій приналежності до давнього козацького роду. Ось чому візуальні образи, створені Васильківським, викликали живий відгук у творчій уяві Лисенка, який ще й набув дорожніх вражень від археологічної мандрівки на Хортицю і зустрічі з козацьким лоцманом, про що написав у листі до Ольги Липської: «Треба було бачити... нашого лоцмана Мусія Бойка, високого стану чоловіка, від умілості якого залежало усе наше життя; був би трошечки схивив стерном (рулем), и вся компанія годувала б раків своїм тілом. На йому широченні сині козацькі, наче море, штани, біла сорочка, чорним вишивана, довгі вуса; поза (Боже, яка велична поза!) безстрашна, одважна, лицарська, и хоч би вусом моргнув, хоч би бровою повів, хоч би хмаринка на виду від якого-небудь страху або турбування, немов він таке звичайне, просте діло робе. Тільки очі, немов зорі, в одне місце дивляться, немов прикуті до тієї безодні, що кипить і шумує напереді нашого дуба. Таке враження глибоке и непозбутне, що й навіки, здається, не забудеться» [9, с. 129] (Іл. 9).

Тепер відомо, що й після знищення Запорозької Січі існувала гостра потреба у лоцманах — козацьких нащадках, навчених ремеслу керувати човнами у складній водоверті дніпрових порогів. Інтуїція талановитого митця, родове дерево якого рясніло численними козацькими ватажками, відкрила йому в молодих лоцманах генетичних спадкоємців колишніх героїв козацької вольності, з яких згодом постав образ Тараса Бульби в однойменній опері. Сприяли цьому і візуальні образи на картинах Васильківського, які полонили уяву Лисенка.

Розквіт творчості художника припадає на останню третину XIX століття, коли в Україні діяли Емський указ та Валуєвський циркуляр про заборону українського друкованого слова. Тож звернення до рідної історії, української природи, особливостей побуту, звичаїв та обрядів було своєрідною формою боротьби за утвердження національної гідності свого народу. Саме в той період відбувався інтенсивний розвиток історичного жанру, поява в українському живописі полотен, присвячених історії запорозьких козаків. Характерний сюжет Васильківського — озброєний козак-вершник в степу або група козаків на сторожі, в кінному поході чи на відпочинку. В умовах заборони й переслідування українських Громад, членами яких були видатні діячі української науки й культури М. Лисенко, В. Антонович, П. Чубинський, Ф. Вовк, П. Куліш, М. Костомаров, М. Драгоманов, М. Коцюбинський, національна скерованість у творчості вимагала особистої мужності й високого патріотизму. Сергій Васильківський належав саме до таких митців, які своєю творчістю відіграли велику роль у розвитку національної культури. Він залишив у спадок майже 3000 робіт, більшість з яких втрачено чи вивезено з України в роки Другої світової війни. До початку нинішньої російсько-української війни у музеях і приватних збірках налічувалося близько 500 його творів.

Микола Лисенко, чий багатогранний талант живився також світом образотворчого мистецтва, сприяв творчим та інтелектуальним пошукам молодих художників. Показовою є історія тривалого спілкування з художником Фотієм Красицьким, якого доля привела в родину Лисенків ще підлітком. Зі спогадів Ірини Фотіївни Красицької, її батько Фотій Степанович Красицький, нащадок Тараса Шевченка, народився в сім'ї бідняка, в дитинстві «до заморозків пас худобу, абияк вдягнений, але був дуже допитливим. Один із братів навчив його читати. Фотій так гарно читав “Кобзаря” — це була книжка, яку свято берегли в сім'ї Степана Красицького, бо писав її дядько Тарас».

Змалку хлопець дуже хворів і пішов до школи у дванадцять років. «Вчився добре, а вже малюванням своїм усіх дивував. Учитель радив відвезти його до Києва вчитися малюванню. Та й батько бачив, що господаря з нього не вийде, бо тільки й шукає вугіль чи крейду, щоб малювати» [9, с. 3]. Батьки Фотія не мали коштів на його навчання, та все ж учитель переконав, і хлопця віддали до малювальної школи Мурашка: «Прийняв їх сам Микола Іванович. Дуже уважно переглянув малюнки і сказав, що його можна прийняти до школи» [7, с. 4]. До того ж Київська українська громада допомогла щомісячною стипендією, як родичеві Т. Шевченка. А Микола Лисенко, вже тоді відомий композитор, узяв Фотія під свою опіку і доклав усіх зусиль, щоб той став справжнім художником.

Маючи велику власну сім'ю, Лисенко знаходив час і для юнака. Старший за віком, видатний митець завжди називав його на «Ви», а Фотій у родинному колі почувався своїм, до нього добре ставилися і дружина композитора Ольга Антонівна Липська, і діти Катерина, Галина, Мар'яна та Остап. «У Лисенків вдома бували видатні діячі української культури, а Старицькі і Косачі дружили з ними і бували майже щодня. Була і Леся Українка, коли приїздила до Києва, і дочки Старицького — всіх знайомив Микола Віталійович з Фотієм, а вони звали його просто — Фотя, він ніяковів і не знав куди себе подіти. Іноді, коли у Лисенків збиралось багато гостей, то Фотій намагався кудись заховатися, щоб його не помітили — тому діти Лисенка часто сміялися з високого несміливого хлопця», — зазначала дочка Красицького [7, с. 5].

У 1890 році Фотій наважився нарисувати свого вчителя «Художник М. І. Мурашко малює» та зробив ескіз «М. В. Лисенко». І хоча роботи ще зроблено невпевненою рукою, але схожість передано (Іл. 2).

Микола Віталійович заохочував Фотія вчитися далі. Одеська малювальна школа давала право вступу до Петербурзької Академії мистецтв, тож у дев'ятнадцять років юнак їде до міста над морем. Лисенко, піклуючись про свого вихованця, пише своєму доброму знайомому бібліографу Михайлу Федоровичу Комарову в Одесу, щоб той допоміг Фотієві влаштуватися та порадив репетитора. Комаров радо прийняв Красицького і влаштував на квартиру. У серпні хлопець склав іспити та був зарахований до Одеської малювальної школи, а Микола Віталійович і далі у своїх листах повчав і спрямовував Фотія на шлях, яким треба рухатися до самостійної творчості. «Щиро бажаємо, щоб Ваш талан художній у Новому Році якнайяскравіш виявивсь, — писав

Лисенко у листі 1893 року. — Працюйте, вчіться ревно, читайте, и Бог вам допоможе на шлях широкий вийти. Тільки пам'ятайте добре, як би ви не осягли техніку вашої штуки малярської, коли Ви зостанетесь чоловіком малоосвіченим, то будете, хіба, професіональним техніком-малярем... Щоб, ніж поки Ви здобудетесь на вершечок Парнасу, у Вас уже був запас знання добрий, широкий світогляд, критичне правдиве відношення до того, що читали, що чули, що бачили. Може й Вам коли дасть [Господь] у руки змогу й талан воскресити, уявити минулі історичні факти практичної української історії, то щоб не з порожньою головою, а приготованим братись за це діло» [8, с. 223]. Лисенко підтримував здібного юнака і матеріально, надсилаючи йому гроші за навчання, на одяг, фарби й полотно.

Одеська малювальна школа в 1894 році дала Красицькому рекомендацію для вступу у Вище художнє училище при Академії мистецтв у Петербурзі. Він описує своє життя Миколі Віталійовичу, зазначає про Академію і педагогів. Лисенко ж відгукується так: «Знайомість з такими великими майстрами завжди може випасти на добру користь тим, хто хоче скористати працею й порадою у тих майстрів. Для того ж то й шукайте кожної слушної хвилини, щоб або показати свій твір, або розпитати та порадитись, або хоч, принаймні, послухати... Ви просите грошей, але скільки на те все, що Ви понаписували треба грошей, Ви не сказали: я ж не знаю ні цін на фарби, полотно, ні те, скільки Ви винні хазяйці Вашій. Попереду обміркуйте усе це, та й напишіть мені, а я кинуся, може роздобуду» [8, с. 241].

Коли у Петербурзі у Красицького сталася біда — він важко захворів, — Лисенко не залишає його у скруті. «Любий і голодний Фотію! Враз з цим листом засилаю Вам грошей двадцять два рубля. На решту ж купуємо сала доброго вкраїнського, щоб відпасти Вас трохи на безхлібії північному. Тільки їжте обережно, бо хворий як допадеться до доброго наїдку, то лиха здобуде, а лиха — тифа брюшного можна досягти. Дуже радий був прочитавши, що екзамен Ваш добре зійшов в академії» [8, с. 248].

Далі у листах Лисенко радив Фотієві, щоб він заохочував своїх друзів їхати до України малювати народні костюми, обряди. Красицький розповів про це молодим художникам, і ті погодилися на канікули їхати в Україну. Після закінчення другого року навчання він повідомляє про свої успіхи Миколі Віталійовичу. У відповідь той пише: «Любий Фотію! Листа Вашого одібрав, де Ви пишете про те, що іспити видержали: дуже

радий. А радий теж, що працювати поїдете з товариством на Україну над народними типами».

Улітку 1896 року Красицький з товаришами вже в Україні. У Києві зупиняється у Лисенка, де збирається добірне товариство: Олена Пчілка, Михайло Старицький, Тадей Рильський. Вони обговорюють з молодим художником, як зібрати більше відомостей про життя і побут українських сіл, змалювавши чи й сфотографувавши старовинні церкви, хати, народні вироби, а також типи селян, їх одяг та побут. За кошти української громади Красицькому придбали фотоапарат, з яким він мандрує від села до села, зокрема у Лисянку, колишнє полкове місто, про яке згадував Т. Шевченко у поемі «Гайдамаки». Художник змальовує руїни корчми, описаної поетом. Залишилося у Красицького на полотні і село Майданівка, про яке є теж згадки у Шевченка.

До Києва Фотій повернувся з чималим доробком — малюнками і фотографіями. А перед від'їздом робить олівцем начерк портрета Лисенка в профіль. У цій роботі вже відчувається тверда рука майстра (Іл. 1).

З Петербурга Красицький пише Лисенкові про Товариство художників і музикантів, організоване Сластіоном. І одержав таку відповідь: «Дуже, дуже зрадів, почувши від Вас вістку про народження товариства художів та музиків укр.-нац. напрямку. Дай лишень, Боже, щоб ті товариства виявили своє цінне існування цінними роботами, збірками усіх потрібних матеріалів для розробки істор. національних сюжетів. Буду прислухатись з найживішим зацікавленням» [8, с. 286]. Композитор, незважаючи на родинні клопоти, важливі творчі й громадські справи, знаходив час прищеплювати культурні естетичні смаки молодому митцеві: «Свята уява, жива, огнева фантазія в утворенні плану, концепції художньої мислі, — ось агенти безпосередні правдивої творчості, до цього й треба простувати, хоч як це не є легке діло... З усіх моїх Вам бажань я б зажадав Вам розвитку фантазії, успособлення її до досить доброї Вашої матеріальної техніки малярської» [8, с. 309].

Із Петербургу Красицький повернеться до Києва і знову ж оселиться у Лисенків, у будинку дев'яносто п'ять по вулиці Маріїнсько-Благовіщенській, де незмінно збираються письменники, артисти, композитори. Тож художник мав чудову можливість писати з натури портрети видатних особистостей: Лесі Українки, Івана Франка, Михайла Старицького, Дмитра Яворницького, Марка Кропивницького, Івана Тобілевича (Карпенка-Карого), Амвросія Ждахи, Олександра Левицького. А портрет Тараса Шевченка пензля Фотія

Красицького зберігається нині в експозиції Меморіального музею Миколи Лисенка (Іл. 3).

Наприкінці 1903 року з нагоди святкування 35-річного ювілею творчої діяльності Миколи Віталійовича Лисенка Фотій Красицький створює етюд до його портрета. Дочка Лисенка Галя, передаючи фото композитора для портрета, пише: «Переселяйтесь у Мар'янину кімнату, там буде зручно малювати». У цій кімнаті художник і створив портрет за цим фото та власними ескізами. На картині Лисенко стоїть, спершись на рояль, а внизу — орнамент з української вишивки, в який вписано кобзу. Цей портрет пізніше, вже по смерті композитора, було надруковано в журналі „Рідний край” за 1912 рік зі словами: „Пам'яті Миколи Лисенка”. У фондах Музею Миколи Лисенка нині зберігаються такі твори: малюнок із зображенням М. Лисенка, 1895 рік, олівець; начерк з натури, олівець (профіль); літографія Ф. Красицького «Портрет Т. Г. Шевченка» (Іл. 4).

Ще один портрет Миколи Лисенка та його копія, які експонуються в Меморіальному музеї Миколи Лисенка, належать пензлю відомого українського художника Івана Труша. Він створений 1900 року, як і низка портретів інших видатних діячів української культури, на замовлення Наукового товариства імені Тараса Шевченка. Художник Іван Труш — із найближчого кола Лисенкових друзів, який узяв найактивнішу участь у створенні портретної галереї НТШ, створивши серію портретів наддніпрянських діячів. 21 червня 1899 року на засіданні відділу було ухвалено рішення закласти в бюджет 210 золотих на виготовлення портретів В. Антоновича, П. Житецького, О. Кониського, а також за окрему винагороду — М. Лисенка та І. Нечуя-Левицького. Інформацію про мету прибуття Труша до Києва та його заняття містить і спеціальне донесення начальника Київського губернського жандармського управління Департаменту поліції Міністерства внутрішніх справ у Петербурзі від 18 (31) березня 1901 року, з якого дізнаємося, що в Києві художник перебував від 22 лютого до 8 листопада 1900 року. Автор донесення генерал-майор В. Новицький зазначав, що Іван Труш був направлений до Києва Науковим товариством ім. Шевченка з метою намалювати портрети київських громадських діячів (В. Антоновича, І. Нечуя-Левицького, П. Житецького та Л. Косач (Лесі Українки), тож він «сняв портрети с тих лиц в Києве, уехал за границу, располагая устроить во Львове выставку своих картин и снятых портретов с названных лиц. Труш работал в помещении Нового киевского археологического музея» [5].

В одному з листів він звітує про роботу над портретами М. Лисенка та І. Нечуя-Левицького: «Отже по тих 6 днях забрався я малювати Лисенка і мордував ім его через цілий тиждень <...> До половини доведений портрет носив всякі знамена неудатної роботи <...> В понеділок мусів я перенестися до Левицького, бо у Лисенка <...> лекції, він отже не має часу позувати <...> Рішивім Лисенкови дати спокій, а колись зачати зовсім наново малювати его портрет і перед тим же винайняти чи випозичити у котрого з тутешніх малярів робітню, що мені по великих трудах і втраті часу — не удалося» [5]. Повернувшись до Музею НТШ, Труш узявся до роботи: «Тут зачав я малювати Лисенка на ново, а в страстний тиждень докінчу. Малюю і панну Драгоманов[у], панну Лисенківну (Катру) і Лесю Косач <...> Робота тут іде добре!» [5]. У протоколі засідання від 6 лютого 1901 р. зазначено, що «від д[обродія] Труша» отримано 7 портретів визначних діячів (В. Антоновича, П. Житецького, Б. Грінченка, М. Лисенка, І. Левицького, О. Кониського, Лесі Українки). Загалом для галереї НТШ художник написав 13 портретів. Останнім до колекції надійшов ще один портрет Миколи Лисенка. На урочистому відкритті нової експозиції Музею НТШ (перейменованого на Український національний музей ім. Т. Г. Шевченка) 31 жовтня 1920 року його репрезентував Львівський крайовий кредитовий союз. Можливо, це один з варіантів, котрий Труш розпочав ще 1900 року в Києві, про який згадує у своїй статті М. Грушевський: «Недокінченим і невивиставленим лишився прегарний портрет Лисенка, що заповідався (оскільки я міг судити з невикінченої роботи, бачивши її в робітні д[обродія] Т[руша]) ще далеко ліпше ніж зроблений для Товариства ім. Ш[евченка]» [5].

Важливо, що і в колі власної родини Микола Лисенко мав професійного художника: це чоловік старшої дочки Катерини Віктор Леонідович Маслянников. У листах до дочки композитор завжди з турботою згадує усіх рідних, цікавиться їхніми творчими планами, і вже наприкінці листа повідомляє про власні новини: «У нас тепер Фотя; нічого не заробив, картину його не купили. Піде на село до Чикаленків, а далі у Знаменку до брата и тоді вже до себе в село, в Зелену Діброву. Ну, що ж Ви, Віктор Леон[ідович] намалювали за цей час? Мабуть силу пейзажей, типів, руйн. Чи добре Катря годує вас борщем, варениками, лемішкою, пиріжками, зразами? Бувайте здорові і щасливі. Кланяйтеся Бурячку. Катруся, я написав Елегію, нашим подобається, приїдеш — будеш гра-ти. 24 травня 1903 р.» [8, с. 357].

Лисенко, попри власну заклопотаність, навіть зауважує довколишні краєвиди, аби порадити художнику мальовничі місця для творчості. «Хоч би трошки погода сталішою стала, зараз би переїхали у Китаїв. Глядіть же, як приїдете — так до нас. От де буде матерьялу Виті до малювання, вже ж не в Лобачові; а тут які краєвиди чудові и на Дніпро, и на далі Трипільські, и на чернігівські бори з піском и селами тогобоцькими. 15 червня 1903 р.» [8, с. 358].

Ще одна важлива постать на творчих перехрестях Лисенкового кола — це художник Амвросій Ждаха [4]. В експозиції першого залу Меморіального музею Миколи Лисенка представлено поштові листівки Амвросія Ждахи на теми українських народних пісень, створені за ініціативи композитора. На початку минулого століття, коли поштова листівка переживала свою золоту епоху і була заявлена переважно видовою краєзнавчою тематикою, у Києві з'явилися акварельні листівки одеського художника Амвросія Ждахи на теми українських народних пісень. Ці унікальні витвори з поєднанням акварельних мініатюр і нот побачили світ у лейпцизькому видавництві 1911 року. Вже на Різдвяні свята кияни розкупували першу серію листівок, а кошти, за ініціативою видавництва товариства «Час», збирали на пам'ятник Т. Шевченку. До серії листівок, на яких було зазначено: «Жертвуйте на пам'ятник Т. Шевченку в Києві», увійшли, наприклад, такі перлини українських народних пісень, як «Засвистали козаченьки», «Гей, не дивуйтесь, добрії люди», «Ой, не світи, місяченьку», «За Сибіром сонце сходить» [1; 2; 4; 11; 12] (Іл. 6; 7; 8).

Свого часу так само у Лейпцигу побачив світ і перший «Збірник українських народних пісень» в обробці Лисенка. Про резонанс цієї події свідчила хоча б та обставина, що тоді вперше у поміщиків увійшло в моду співати народні пісні зі збірника Лисенка. А листівки Амвросія Ждахи та збірники народних пісень в обробці Миколи Лисенка були і в сільських хатах, і в поміщицьких покоях, значно розширивши ареал української пісні на Сході і Заході України.

Від 1893 року розпочалася історія листівок на теми народних пісень, відтоді, як Микола Лисенко виступав із хором в Одесі і тоді ж порадив художнику взятися за ілюстрування пісень. Тому Ждаха починає вивчати українські обряди, народні звичаї, заглиблюватися у непростий зміст пісень. Переважну більшість було взято для ілюстрування зі «Збірників українських пісень», укладених Лисенком, та дві пісні обробки П. Ніщинського. З кожної пісні Ждаха вибирав найсильніші місця і ілюстрував їх дуже влучно. В ілюстраціях художник використав орнаментальні прикраси, у назвах

пісень — українські історичні шрифти. І на кожній листівці зі зворотного боку залишав непомітний на перший погляд автограф. Там же й розроблений художником логотип видавництва «Час»: це книга та обвинитий дубовою гілочкою пісковий годинник з крильцями. Творчість Амвросія Ждахи за радянських часів була відкинута на маргінеси, адже старовинні пісні з нотами яскраво вказували на самобутність української культури. І лише у 80-х роках ХХ століття з'явилися згадки про нього у спеціальній лектурі, а за нотами і словами можемо відтворити давно забуті пісні. Так дивовижним чином переплелися долі двох митців — композитора М. Лисенка і художника А. Ждахи.

Висновки. Особисті творчі якості Миколи Лисенка, як визначного композитора та суспільного діяча, сприяли тому, що митці його кола, зокрема художники, отримували не тільки «щеплення» його талантом та одухотворення геніальною музикою, а й потужний вплив національних ідей, прикмет національного духу, героїчного минулого, естетики «золотої доби» рідної нації, імпульс до пошуків власного коріння. Нинішній етап української історії, війна, розв'язана московським агресором, оприявлює і значні здобутки у формуванні національних світоглядних позицій, засвідчені подвигами наших героїв. Та, водночас, і проблеми, породжені багатолітньою русифікацією, знищенням культурних еліт, а тому потребує найшвидшого утвердження засадничих програм національної культурної безпеки і національної ідентичності.

Література

1. Бугаевич І. В. Українські листівки та філокартія: нотатки колекціонера. Київ: Мистецтво, 1971. 92 с.
2. Забочень М., Поліщук О., Яцюк В. На спомин рідного краю. Україна у старій листівці: альбом каталог. Київ: Криниця, 2000. 521 с.
3. Каталог виставки, присвяченої Миколі Лисенкові з нагоди 85-ліття з дня його народження і 15-ліття з дня смерті (1842–1912–1927). Київ: Українська академія наук, Музей українських діячів науки та мистецтва, 1927. 40 с.
4. Козловська Є. Козацька тематика в художніх листівках Амвросія Ждахи // Відлуння віків. 2009. № 1 (11). С. 43–46. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/17596> (дата звернення 23.08.2023).
5. Кондаурова Г. Іван Труш у створенні портретної галереї Наукового Товариства імені Шевченка у Львові // Наукове товариство ім. Шевченка: онлайн-журнал Товариства. Дата оновлення: 17.05.2012. URL: <https://ntsh.org/content/ivan-trush-u-stvorenni-portretnoyi-galereyi-naukovogo-tovaristva-imeni-shevchenka-u-lvovi> (дата звернення 23.08.2023).
6. Коновалюк Ф. Передісторія однієї картини // Музика. 2013. № 1. С. 25. URL: <https://elib.nlu.org.ua/view.html?id=13483> (дата звернення 23.08.2023).
7. Красицька І. Ф. Спогади // Приватний архів Софії Казимирівни Красицької, онуки Фотія Красицького.
8. Микола Лисенко. Листи / Упоряд. Р. Скорульська. Київ: Музична Україна, 2004. 665 с.
9. Микола Лисенко у спогадах сучасників. У 2-х т. / Упор. текстів, ілюстр. мат., передм. та коментарі Р. Пилипчука. Т. 1. Київ: Музична Україна, 2003. 344 с.
10. Скорульська Р., Чуева М. Микола Лисенко. Дні і роки. Київ: Музична Україна, 2015. 725 с.
11. Шудря Є. Мелодія пісні і орнаменту // Українська культура. 1999. № 6. С. 24–26.
12. Яцюк В. Шевченківська листівка як пам'ятка історії і культури (1890–1940). Київ: Криниця, 2008. 567 с.

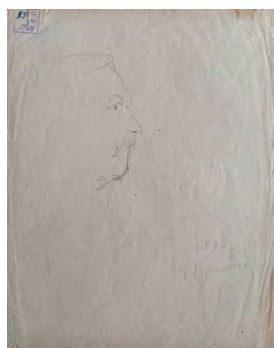
References

1. Buhaievych, I. V. (1971). *Ukrainski lystivky ta filokartia: notatky koleksionera* [Ukrainian Postcards and Philocardia: Notes From a Collector]. Kyiv: Mystetstvo [in Ukrainian].
2. Zabochen, M., Polishchuk, O. & Yatsiuk, V. (2000). *Na spomy n ridnoho kraiu. Ukraina u starii lystivtsi: albom kataloh* [In Memory of the Native Land. Ukraine in an Old Postcard: Album Catalog]. Kyiv: Krynytsia [in Ukrainian].
3. Kataloh (1927). *Kataloh vystavky, prysviachenoi Mykoli Lysenkovi z nahody 85-littia z dnia yoho narodzhennia i 15-littia z dnia smerty (1842–1912–1927)* [Catalog of the Exhibition Dedicated to Mykola Lysenko on the Occasion of the 85th Anniversary of His Birth and the 15th Anniversary of His Death (1842–1912–1927)]. Kyiv: Ukrainska akademiia nauk, Muzei ukrainskykh diiachiv nauky ta mystetstva [in Ukrainian].
4. Kozlovskaya, Y. (2009). *Kozatska tematyka v khudozhnikh lystivkakh Amvrosiia Zhdakhy* [Cossack Themes in Art Postcards by Amvrosii Zhdakha]. *Vidlunnia vikiv*, 1 (11), 43–46. Retrieved from <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/17596> [in Ukrainian].
5. Kondaurova, H. (2012, May 17). *Ivan Trush u stvorenni portretnoi halerei Naukovoho Tovarystva imeni Shevchenka u Lvovi* [Ivan Trush in the Creation of the Portrait Gallery of the Shevchenko Scientific Society in Lviv]. *Shevchenko Scientific Society: Online magazine of the Society*. Retrieved from <https://ntsh.org/content/ivan-trush-u-stvorenni-portretnoyi-galereyi-naukovogo-tovarystva-imeni-shevchenka-u-lvovi> [in Ukrainian].
6. Konovaliuk, F. (2013). *Peredistoriia odniiei kartyny* [The Background of One Painting]. *Muzyka*, 1, 25. Retrieved from: <https://elib.nlu.org.ua/view.html?id=13483> [in Ukrainian].
7. Krasyska, I. F. (n.d.). *Spohady* [Memories]. *Private archive of Sofia Kazymyryvna Krasyska, granddaughter of Fotii Krasyskyi* [in Ukrainian].

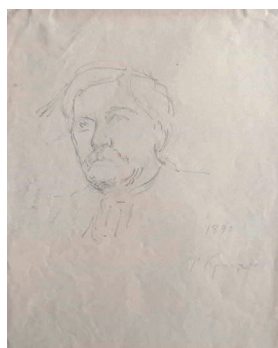
8. Skorulska, R. (Ed.) (2004). *Mykola Lysenko. Lysty* [Mykola Lysenko. Letters]. Kyiv: Muzychna Ukraina [in Ukrainian].
9. Pylypchuk, R. (Ed.) (2003). *Mykola Lysenko u spohadakh suchasnykiv* [Mykola Lysenko in the Memoirs of His Contemporaries]. Vol. 1 Kyiv: Muzychna Ukraina [in Ukrainian].
10. Skorulska, R. & Chuieva, M. (2015). *Mykola Lysenko. Dni i roky* [Mykola Lysenko. Days and Years]. Kyiv: Muzychna Ukraina [in Ukrainian].
11. Shudria, Y. (1999). *Melodiia pisni i ornament* [Melody of Song and Ornament]. *Ukrainska kultura*, 6, 24–26 [in Ukrainian].
12. Yatsiuk, V. (2008). *Shevchenkivska lystivka yak pamiatka istorii i kultury (1890–1940)* [Shevchenko's Postcard as a Historical and Cultural Monument (1890–1940)]. Kyiv: Krynytsia [in Ukrainian].

Ілюстрації

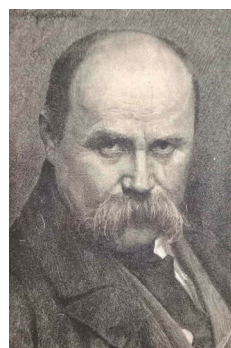
1. Фотій Красицький. М. Лисенко. Начерк з натури, олівець (профіль), 1895
2. Фотій Красицький. М. В. Лисенко. Ескіз
3. Фотій Красицький. Портрет Т. Г. Шевченка. Літографія
4. Фотій Красицький. Портрет М. Лисенка. 1903
5. Федір Коновалюк. Катря Лисенко в жалобі. Київ. Ботанічний сад. 1912
6. Амвросій Ждаха. Аquareль на тему української народної пісні «У діброві чорна галка». Київ, Видавництво товариства «Час», 1911
7. Амвросій Ждаха. Аquareль на тему української народної пісні «Ой не світи, місяченьку». Київ, Видавництво товариства «Час», 1911
8. Амвросій Ждаха. Аquareль на тему української народної пісні «Ой не знав козак». Київ, Видавництво товариства «Час», 1911
9. Сергій Васильківський. Козак в степу. П/о

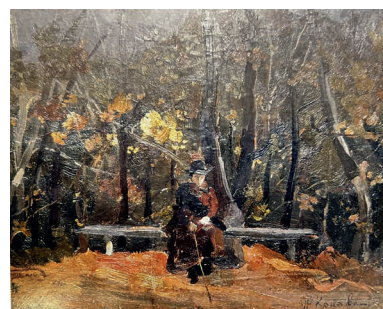
Іл. 1

Іл. 2

Іл. 3

Іл. 5

Іл. 6

Іл. 7

Іл. 8

Іл. 4

Іл. 9